

Originalni naučni rad

UDK 327:340.12

DOI 10.7251/SVA1714083B

COBISS.RS-ID 6490136

KRITIČKI PRISTUP DRŽAVOCENTRIČNOJ ONTOLOGIJI MEĐUNARODNIH ODNOSA

Mr sci Siniša Bencun¹

Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju (OSCE), Misija na
Kosovu

Apstrakt: Rad govori o kritičkoj teoriji u međunarodnim odnosima i njenim čvrstim intelektualnim porijeklom u frankfurtskoj školi-Maks Horkhajmer. Horkhajmer tvrdi da savremena tradicionalna nauka funkcioniše u službi moći, a naučnici samo otkrivaju postojeće zakonitosti i način njihovog funkcionisanja u svijetu, bez bavljenja humanijim pitanjima. Ljudima se predočava prihvatanje svijeta kakav jeste, a ukida razmišljanje o svijetu kakav bi mogao biti. Nakon objašnjavanja državnocentričnosti kroz prizmu dominantnih teorija međunarodnih odnosa, u zaključku rada se konstatuje da jačanje države ne može se uvijek biti viđeno kao rješenje za uklanjanje straha od prijetnji. Tradicionalne pozitivističke teorije međunarodnih odnosa su tako nametnule nepromjenjivu sliku međunarodnih odnosa u kojoj je država centralni akter, a želja za moći osnovna pokretačka snaga.

Ključne riječi: *Međunarodni odnosi, pozitivizam, državnocentričnost, kritička teorija*

UVOD

Svojim analitičkim postupanjem jedino je kritička teorija međunarodnih odnosa osvijetlila političku određenost i „skladnost“ vladajućeg pozitivističkog pravca u nauci o međunarodnim odnosima sa interesima vladajućih elita. Samim tim, država je za kritičku teoriju određena ništa drugo nego kao puki instrument elite. Kritički pristup kao dominantni pozitivistički pristup političkim naukama prepoznaje kao ideologiju koja služi državi i njenim elitama². Pretpostavka jeste da su teorijske postavke države izgrađene na metodi pozitivizma koji samo uopštava međunarodne odnose prema obrascu moći, rata i kontrole, što odgovara određenoj američkoj hegemoniji.

¹ Doktorant na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Beograd, e-mail: sinisa.bencun@osce.org,

² Cox, R. (2001). *The Way Ahead: Toward A New Ontology Of World Order*. In: R. Wyn Jones (Ed.), *Critical Theory and World Politics* (pp. 45-61). London: Lynne Rienner Publishers. S. 46

Većina tradicionalnih teorija međunarodnih odnosa, poput (neo)realizma i (neo)liberalizma su izvedene iz paradigme i metodologije pozitivizma, a takav pristup je u kongruenciji sa interesima elite koje napreduju uz intelektualnu hegemoniju etatističkog, etnocentričnog i militarističkog pogleda na svijet³. Urođeni konzervativni karakter tradicionalnog diskursa ogleđan u apologiji države i vojne moći, dodatno je ojačavan djelatnostima univerziteta i novinara. Toliki je opseg povezanosti stručnjaka i bezbjednosnog sektora da se iskovala sintagma *vojno-industrijski-akademski kompleks*). Mnogo citirana fraza Roberta Koxsa da su sve teorije „za nekoga i za nečije svrhe“, potvrđuje da teorije i refleksije o državi predstavljaju instrument države (elite) za reprodukovanje odnosa moći najčesće kroz uslove rata i konflikata.

Tradicionalna pozitivistička teorija u nauci o međunarodnim odnosima, poput realizma, državu uzima kao jedinog aktera u međunarodnim odnosima (ontološka realnost) i u jačanju države vidi jedino rješenje za uklanjanje straha od prijetnji i garantovanje stabilnosti. Kritička teorija sugerise da takvo rješenje povećava izgled drugog zla; opasnost od sopstvene države. Nacionalna bezbjednost u doba aparthejda Južne Afrike značila je sigurnost bijele manjine, ali ne i većine građana (crnaca) u državi. Crnci su predstavljani kao komunisti i okarakterisani bezbjednosnom prijetnjom koju treba eliminisati. Bijela manjina je prosto zloupotrijebila strah od komunizma kako bi izgradila vojnu državu i isključila većinsku afričku populaciju iz borbe za vlast. Dok dominantne teorije legitimišu državu kao garanta bezbjednosti, ipak većina država u svijetu predstavlja izvor problema, a ne rješenje za međunarodni mir (siromaštvo, glad, politička represija, loše obrazovanje, terorizam, kriminal). U najvećem dijelu svijeta prijetnje po interese nacija i pojedince ne potiču od „napoleonskih ambicija“ stranih armija nego prevashodno od političkih ugnjetavanja, etničkog rivalstva, oskudice, siromaštva, prenaseljenosti, bolesti, zaraza, terorizma itd. Iz tog razloga i Ken But govori da su ljudi umnogome više ugroženi od strane neadekvatnih politika svojih vlada⁴.

TEMELJI OSPORAVANJA POZITIVIZMA U POLITIČKIM NAUKAMA

Kritička teorija društva ili Frankfurtska škola, posebno Horkhajmer, donosi zaključak da se moderna nauka postavila kao instrument koji se stavlja u funkciju osnovne čovjekove potrebe da gospodari i kontroliše svoje okruženje. Instrumentalizacija nauke je posljedica trijumfa pozitivizma sa zahtjevom da se društvo analizira prema kriterijumima prirodnih nauka gdje se empirijske ili društvene činjenice shvataju kao

³ Booth, K. (2005). *Critical Explorations*. In: K. Booth (Ed.), *Critical Security Studies and World Politics* (pp.1-21). Boulder London: Lynne Rienner Publishers. S. 9

⁴ Booth, K. (1991). *Security and Emancipation*. *Review of International studies* 17(4), s. 318

stvari o kojima treba saznavati objektivnu istinu. Pozitivizam sagledava objekat/društveni život nezavisno u odnosu na kognitivni proces subjekta/ljudi, čime stvara vjerovanje da je društvena stvarnost ustaljena i nepromjenjiva. Svrha teoretičara određena je opisivanjem stvarnosti i nekritičkom reprodukcijom *status-a quo* „nepromjenjive“ stvarnosti⁵.

Takva etablirana mehanička slika svijeta ima pretenziju na isključivu mogućnost postojanja jednog objektivnog, spoljašnjeg svijeta kao ogledala prirode i osnove jedne istorije dugog trajanja⁶. Uvjerenja o takvom svijetu pretpostavlja se da su izgrađena na osnovu ekstrasocijalnih i transkulturnih kriterijuma. Po mjerilima Frankfurtske škole-kritičke teorije, taj pravac funkcionise ideološki, promovisući pasivnost i fatalizam. Epistemološka pozicija pozitivizma odvajanjem mišljenja/subjekta i stvarnosti/objekta spaja formu znanja sa interesom o kontroli i ekspoataciji objekta. Koristeći naučne metode kako bi otkrili društvene zakone i predvideli ljudsko ponašanje, pozitivisti zapravo produkuju znanje koje služi što efikasnijem upravljanju društvom⁷. Međutim, implikacije ovakve ontološke podvojenosti pronašle su svoju „prostor za bitku“ podjednako u ideologijama nacizma i komunizma, Aušvicu i Sibiru, stigmatizovanih identiteta i apsurdnosti pogubljenja. Šta više, podsticanje stare pozitivističke ortodoksije u nauci o međunarodnim odnosima (državocentričnost), u vremenu kada se politička scena brzo mijenja i kreće, plaća cijenu na dnevnoj bazi u vidu smrti, bolesti, siromaštva i ugnjetavanja miliona ljudi⁸. Stoga, tradicionalna pozitivistička teorija, kojoj je inherentan „tehnički interes“ znanja za kontrolom, nesvjesno podržava savremeno vladanje instrumentalne racionalnosti. Ona jasno pravi razliku između cilja i sredstva, uzimajući ljude kao sredstvo, a moć i interes države-elita kao cilj, što vodi potencijalnom narušavanju principa svjetskog mira i bezbjednosti.

Slika svijeta nije ništa drugo do konstrukt uma koja ne može da ima neko drugo postojanje. Maturana, Varela i Kun su razvili i autopoetičku ontologiju na jednom stavu da ne postoji priroda po sebi, već priroda izražena ljudskim metodama. Za tradicionalnu filozofiju nauke različite teorije su mogle na suprotne načine da upošljavaju gotovo iste činjenice, međutim, više se ne može govoriti samo o istim činjenicama jer svaka teorija gradi svoje činjenice i potpuno nesamjerljive teorijske svjetove⁹.

⁵ Always, J. (1995). *Critical Theory and Political Possibilities*. Westport: Greenwood. s. 26

⁶ Marinković, D. (2006). *Konstrukcija društvene realnosti u sociologiji*. Novi Sad: Prometej. s. 21

⁷ Linklater, A. (2007). Critical theory. In: M. Griffiths (Ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century* (pp.47-60). New York: Routledge. s. 49

⁸ Booth, K. (2005). Critical Explorations. In: K. Booth (Ed.), *Critical Security Studies and World Politics*. Boulder London: Lynne Rienner Publishers. s. 260

⁹ Marinković, D. (2006). *Konstrukcija društvene realnosti u sociologiji*. Novi Sad: Prometej. s. 18

Pomjeranjem tradicionalne materijalističke ontologije ka konstruktivizmu postalo je jasno da sada izgleda iluzorno ostvariti slaganja između ontologije jedne teorije i onoga što joj stvarno odgovara u prirodi. Društvene snage ostaju te koje dominiraju procesom "paradigmatskog supsumiranja", jer socijalno dominantni članovi naučne zajednice izvršavaju stvaranje širokog konsenzusa za sve ostale članove da prihvate novu paradigmu. Prema tome, naučne teorije na kraju su oblikovane društvenim snagama, a ne prema objektivnoj prirodi. Danas je glavni zaključak socijalnog konstruktivizma da "ono što smatramo istinom...nije proizvod objektivno posmatranog svijeta, već socijalnih procesa i interakcija u kojima su ljudi neprestano angažovani"¹⁰. Prema tome, ne može da postoji ni jedan filozofski-naučni program koji će biti izgrađen na tranistorijskom i ekstrasocijalnom nivou, jer svako znanje je *de facto* meta-narativna struktura koja otkriva modalitete na kojima su epohe i društva formatirale egzistenciju¹¹. To uvijek implicira da je svako posmatranje i znanje određeno kontekstom kojem pripada naučnik - upravo suprotno od načela realizma koji drži da svijet koji nauka posmatra i proučava postoji nezavisno od kognitivnog procesa. Suprotno univerzalizmu i tendenciji ka reifikaciji države koja se vrši u političkim naukama, kritička teorija pretpostavlja da su prakse i same institucije poput države jednostavno samo izraz posebnosti i jedinstvenosti određenog konteksta vremena.

DRŽAVOCENTRIČNOST MEĐUNARODNIH ODNOSA

Agenda dominantnih teorija međunarodnih odnosa (klasični realizam, neorealizam, neoliberalizam) se zasniva samo na interesima države (elite), tačnije nacionalnim interesima koji se tiču maksimiziranja bezbjednosti i ekonomskih učinaka države. Trojstvo (država, strategija i stabilnost) predstavljaju njihov model razmišljanja kome nedostaje veza čovjeka i države. Period Hladnog rata je predstavljao dominaciju realističnog shvatanja države čije su ideje i koncepti bili slični sa zapadnim (američkim) interesima. To shvatanje je zasnovano na ideji neprestane sadašnjosti u kojoj dominira nepromjenjiva „grješna“ ljudska priroda i tendencija za ratom između država. Statičnost i ahistoričnost teorije čini mogućim da takav portret stvarnosti postane najbolji od svih mogućih svjetova, time i svima jedino prihvatljiv. Slika koja se nudi pomoću ovakvih teorija je najuprošćenija predstava svijeta u kojoj dominiraju samo države kao glavni akteri. U njihovim slikama nedostaju siromašni, djeca, žene, izbjeglice, obespravljani i mnogi drugi koji susreću nasilje i nepravdu. Ipak, ovakva interesna pothranjenost reflektuje da je "nauka u službi upravljanja velikih sila međunarodnim sistemom"¹².

¹⁰ Ber, Vivijen (2001), *Uvod u socijalni konstrukcionizam*, Zepter, Beograd. s. 35

¹¹ Marinković, D. (2006). *Konstrukcija društvene realnosti u sociologiji*. Novi Sad: Prometej. s. 31

¹² Leysens, A. (2008). *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*. London: Routledge. s. 40

Kenet Volc (*Kenneth N. Waltz*) je u knjizi *Teorija međunarodne politike* iz 1979. godine pokušao da istraživanje međunarodnih odnosa zasnjuje na pozitivističkim principima. Tokom čitavog perioda Hladnog rata, međunarodne odnose kao i strateške studije obilježio je upravo njegov „zlatni standard“ pozitivizma. Neočekivano, hegemonija neo-realizma u međunarodnim odnosima predvođena samim Volcom ubrzo doživljava opadanje pod napadom raznih alternativnih pristupa¹³. Centar gravitacije koji je ležao u pozitivizmu očigledno se pomjerao. Kritička teorija je započela pomjeranje relativizovanjem realističkog dominantnog pristupa. Relativizujući realizam kritička teorija je učinila je da se on ubuduće sagledava kao ideologija Hladnog rata, donoseći taj zaključak na osnovu Volcovog određenja svrhe teorije međunarodne politike kao shvatanje obrazaca ponašanja koji su opstali milenijumima i koji će trajati dokle god je svijet podijeljen u nezavisne političke zajednice.

Kenet Volc postavlja kriterijume i pretpostavke koje podupiru deduktivni - nomološki model objašnjenja koji preovladava u prirodnim naukama (pozitivizam). On na to gleda kao na superiorni pristup problemu objašnjenja koji će vjerovatno voditi ka mogućnosti predviđanja i kontrole¹⁴. Njegovo razumijevanje teorije ipak se ne poklapa sa upotrebom tradicionalne političke teorije, koja je više u vezi sa filozofskom interpretacijom nego sa teorijskim objašnjenjem, ali se odnosi više na to kako se koristi i razumije u prirodnim naukama i u pojedinih disciplinama društvenih nauka¹⁵. Prva stvar koja proizilazi iz takve metodološke orijentacije je da teorija inherentno ima *status quo* orijentaciju. Teorijski pristup se bavi pitanjima koja proističu iz parametara dominantne i vječne dinamike moći i institucija u okviru kojih se odigravaju takvi odnosi. Pretpostavlja se da postoji „zajednička racionalnost“ kojom se međunarodni sistem može razumjeti. Ova racionalnost izgrađena je od premise da su države univerzalne komponente svjetskog poretka i da su sve slične - one se ogledaju potrebom postojanja bezbjednosti kao nacionalnog interesa¹⁶. Ova premisa, štaviše, je prema slovu današnjih dominantnih teorija nepromjenljiva i univerzalna. Istorija je samo kontinuitet. Međunarodni odnosi se nisu nikada mijenjali već su ostali isti. Tradicionalne pozitivističke teorije pretpostavljajući da države nisu u zavisnosti od vremena, prepisuju joj čak i postojanje nadvremenske i nadempirijske prirode. U tom smislu, realizam i druge pozitivističke teorije su "ahistorijske", jer vide savremene institucije sistema poput

¹³ Wyn Jones, R. (2001). Locating Critical International Relations Theory. In: R. Wyn Jones (Ed.), *Critical Theory and World Politics* (pp.1-23). London: Lynne Rienner Publishers. s. 2

¹⁴ Leysens, A. (2008). *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*. London: Routledge s. 36

¹⁵ Volc, K. (2008). *Teorija međunarodne politike*. Beograd: Alexandria Press. 3-6

¹⁶ Cox, R. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium-Journal of International Studies* 10(2), s. 92

države i ratova kao ogledalo prošlosti i budućnosti. Ova pretpostavka (univerzalnog fiksnog poretka) kako Koks tvrdi, sadrži u sebi određenu normativnu pristrasnost. Pristrasnost je u interesima onih koji žele posebno da se takav poredak održi¹⁷.

Države su identifikovane kao najvažniji, ako ne i jedini akteri međunarodnih odnosa. Realizam zastupa tezu da su države osnovni akteri u međunarodnim poslovima - tvrdeći da one imaju najviše djelovanja - stoga se pretpostavlja da ih treba smatrati primarnim referentnim objektom u samom razmišljanju o bezbjednosti (But). Kenet Volc tvrdi da „države teže tome samo da osiguraju svoj opstanak...“. Međutim, ne govori se ništa o drugim ciljevima i drugačijem shvatanju, ali jasno se naglašava da opstanak predstavlja samo osnovu djelovanja u svijetu i da tek „neke države mogu uporno težiti ostvarivanju ciljeva koje vrednuju više od opstanka“¹⁸. Osnovni princip ovakvih teorija ogledan je u hermetičkoj zatvorenosti države koja racionalno sledi samo nepromjenjivi nacionalni interes opstanka¹⁹. Njihov svijet su „bilijarske kugle“ od država koje posjeduju visoku institucionalnu moć i autonomiju. Države su jednostavno kraj priče o svjetskoj politici. Fundamentalna pretpostavka je da su svi ostali akteri sporedni. Riječima Stivena Krasnera oni su samo manifestacija preferenci i mogućnosti država, a bitni su u onoj mjeri koje im države dozvoljavaju²⁰. Realisti tvrde da iako domaća politika u okviru jedne države može biti zanimljiva, nije potrebno ništa o tome znati kako bi razumjeli međunarodno političko ponašanje država. Države će se ponašati na način bez obzira na njihovo unutrašnji koncept zbog ograničavajućeg uticaja međunarodne anarhije. To je jedan pogled na svijet koji osmišljava unitarno i često antropomorfno obličje država - kao jedini istinski značajni akter u svjetskoj politici.

U važne osobine pozitivističke koncepcije države profesor Simeunović uvršta i sakralnost, odnosno, doživljavanje i glorifikovanje države kao svetosti. Prema rečima profesora: „Već i sam način stvaranja nove nacionalne države vodi u njenu sakralizaciju jer svako preterano oduševljenje činjenjem neke radnje (što uključuje i namerno i nenamerno izazvano i formalno preterano nacionalno oduševljenje) doprinosi precenjivanju i obožavanju te radnje i njenih posledica i pretvaranju laičkih u svete stvari“²¹. Taj etatizam, prema Vin Džonsu, podrazumijeva upravo normativnu tvrdnju da države treba da budu najveća vrijednost po sebi. Posebnost državi dao je i Edgar Moreno mitološkim jedinstvom.

¹⁷ Leysens, A. (2008). *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*. London: Routledge. s. 40

¹⁸ Volc, K. (2008). *Teorija međunarodne politike*. Beograd: Alexan. Press. s. 103

¹⁹ Hobson, J. (2003). *The State and International Relations*. Cambridge University Press. s. 18

²⁰ Sorensen, 2004:179

²¹ Simeunović, Dragan (2009), *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, s. 82

Samo etimološko porijeklo u mnogim jezicima implicira najdublje emocije prizivanjem na poštovanje autoriteta i izazivanjem osjećaja zajedničke sudbine²². Prema tome, vlada zamisao o državi koja se ne može rastavljati na čisto ljudske elemente jer je etablirana ideja o državi kao činjenici mističkog reda ili ontološkom realizmu. Ako se pojednostavljenim efektima idealizovane političke zajednice pretpostavi da postoji suštinska harmonija interesa između pojedinaca i njihove države, Vin Džons smatra da svi koji rade u okviru tradicionalne paradigme mogu da tvrde da je isključivo privilegovanje države opravdano jer je državna bezbjednost preduslov za dobrobit pojedinaca unutar te države. Drugim riječima, opravdanje za fokusiranje na državu kao referentnog objekta zasniva se na tvrdnji da su države one koje pružaju građanima bezbjednosti na nacionalnom nivou od glavnih (egzistencijalnih) prijetnji. Tako je bezbjednost države uspostavljena kao sinonim za sigurnost svojih stanovnika.

DRŽAVA KAO DIO PROBLEMA

Država se oduvijek zamišljala kao instrument za proizvodnju bezbjednosti svojih građana, postajući ujedno i sam objekat bezbjednosti²³. Kada se ovakav idealizovani pogled na državu izmjeri u odnosu na empirijske dokaze, izgleda vrlo problematično privilegovati države jer u većem dijelu svijeta države su više deo problema i izvor nesigurnosti²⁴. Očigledno i da je oružje koje države kupuju u ime nacionalne bezbjednosti daleko više potencijalna prijetnja za slobodu i fizičku bezbjednost svojih građana nego bilo koje druge pretpostavljene spoljne prijetnje. Ovo je istina ne samo u državama na Globalnom Jugu, već i onih na Sjeveru. Endrju Linklejer govori da fenomen izbjeglica predstavlja valjanu ilustraciju da politički realizam nije neprestana istorijska mudrost kao što se predstavlja. Kada se primjenjuje šira definicija bezbjednosti koja uključuje ne-vojne pretnje, jasno je da su mnoge države duboko umiješana u stvaranje drugih oblika nesigurnosti za svoje građane, na primer, kao što je hrana, siromaštvo i bezbjednost životne sredine²⁵. Empirijsko opravdanje za državocentričnu ontologiju je visoko sumnjivo. Osim toga, čini se da je jedna od glavnih funkcija etatističkog diskursa obezbjeđivanje ideološkog opravdanja za politički i ekonomski *status quo*. Pak, nema sumnje da „tradicionalna državocentrična bezbjednosna paradigma ne uspijeva u svom primarnom cilju – da zaštiti ljude“²⁶. Prenaglašavanje

²² Ibid, s. 77-78

²³ Bilgin, Pinar (2003). „Individual and Societal Dimensions of Security”, *International Studies Review*, 5 (2): s. 203

²⁴ Wyn Jones, Richard (1999). *Security, Strategy, Critical Theory*. London. 1999

²⁵ Ibid., 1999

²⁶ Owen, Taylor (2004). „Human Security-Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition“, *Security Dialogue*, 35 (3): s. 374

bezbjednosti države može čak da bude i štetno za potrebe ljudskog blagostanja²⁷. Državocentričnost ne predstavlja dovoljno snažan bezbjednosni argument, naročito danas, kada se na makro i mikro nivou dešavaju erozije granica, regionalne integracije, proliferacija mreža, smanjenje teritorijalne privrženosti, slabljenje države, promjena suvereniteta, disperzija vlasti i širenje vičnosti ljudi²⁸. Osnovna svrha argument kritičke teorije, za razliku od državocentričnog pristupa tradicionalnih teorija, jeste skretanje pažnje na činjenicu da sve veći broj socio-ekonomskih pitanja ima ozbiljne lokalne i globalne uticaje²⁹.

Ken But kao predstavnik kritike realizma koristi analogiju majka-beba kako bi osporio tvrdnje realista. Majka je bez sumnje nosilac sigurnosti za bebu, ali u normativnom pogledu ona ne može biti referentna. Razumljivo je da će ipak bebine potrebe vladati nad majčinim željama. Postoji ovde prema Butu direktna analogija sa odnosom država-građani. Isto je nelogično privilegovati bezbjednost države (režima i državne mašinerije) koja je samo sredstvo u ostvarivanju bezbjednosti, umjesto bezbjednost građana kao cilja po sebi. Država je za kritičku teoriju „hladnija od svih hladnih čudovišta“ (Niče) koja je više izvor nego rješenje problema. Period istorije označen kao vestfalski sistem stvorio je igru koju su, kako je to Rejmon Aron primijetio, igrale diplomate i vojnici isključivo u ime državnika. Kroz vijekove države su naučile da igraju bezbjednosnu igru beskrupulozne politike moći produkujući nered i nemir u međunarodnim odnosima. But navodi i riječi Hedlija Bula: „Svjetski poredak je mnogo više fundamentalniji i prvobitniji od međunarodnog poretka, jer krajnje jedinice velikog društva čitavog čovječanstva nisu države....već ljudska bića“³⁰. Analitički horizont kritičkog razmišljanja isto se proširuje kako bi se osim prijetnji po „državne sektore“ uključile i direktne prijetnje po blagostanje pojedinaca (siromaštvo, glad, bolesti, političko nasilje itd.) čiji su glavni uzrok zapravo države (strukturno nasilje). Međutim, činjenica je da nepostoji gen za siromaštvo, ljudi su najčešće siromašni zbog loših politika svojih država. Teritorijalna država sve više se u mnogim krajevima svijeta pokazuje kao dio problema nego rješenje za svoje građane. Građani svakog dana više osjećaju nedostatak „slobode od nestašice“ (freedom from want), nego što osjećaju nesigurnost od proglašenih prijetnji po teritorijalni integritet i suverenitet. Štaviše, država

²⁷ Newman, Edward (2001). „Human Security and Constructivism“, *International Studies Association*, 2 (3): s. 240

²⁸ Rosenau, James (2004). „Emergent Spaces, New Places, and Old Faces: Proliferating Identities in Globalizing World“, in: J. Friedman & S. Randeria (eds.), *Worlds On The Move: Globalization, Migration, and Cultural Security*, s. 28

²⁹ Kerr, Pauline (2010). „Ljudska sigurnost“, u: A. Collins (prir.), *Suvremene Sigurnosne Studije*, Zagreb: Politicka kultura, s. 117

³⁰ Booth, K. (1991). *Security and Emancipation. Review of International studies* 17(4), s. 540

kao apstraktni pojam nikada ne može biti ugrožena, ali materijalno blagostanje pojedinaca može³¹. Kritička teorija time jasno stavlja do znanja da je dominantni pristup međunarodnih odnosa zasnovan na „tehničkom interesu“ kontrole društvenog svijeta koji nadasve nije u skladu sa principima mira i humaniteta³².

KRITIČKO OSPORAVANJE DRŽAVOCENTRIZMA

Da bi se razumjelo kako svijet funkcionise, nema značajnijeg analitičkog alata u nauci u međunarodnim odnosima od osnovnog koncepta promjene³³. Ontologija je na početku svake studije. Pomjeranje ontologije je sastavni dio procesa istorijske promjene, a trenutnu epohu karakterišu transformativne promjene države. Ričard Ešli kaže da nema Arhimedove tačke izvan svake sumnje, čvrst temelj na kome se gradi globalna politika³⁴. Mi nismo u stanju da izgradimo ime za buduće strukture međunarodne politike, jer nismo u mogućnosti da znamo budućnost. Neophodno je proširiti analitički pristup interakcije država. Prema Robertu Koksxu ostaje nam jedino da zamislimo buduće strukture dijalektičkom negacijom ili prevazilaženjem (Aufhebung) tekućih tendencija. Većina autora prelaz od poznatih ka nepoznatim strukturama nominalizuje prefiksom *post*. Post-moderni ili post-vestfalski poredak pretpostavlja se da danas karakteriše međunarodne odnose zbog promjene prirode odnosa između državnih i nedržavnih snaga. Međutim, dominantni procesi koji oblikuju i determinišu svjetsku politiku zahtijevaju u danas riječi koje podrazumijevaju prozornost i sveprisutnost. Od deskriptivne koristi da se opiše trenutna era svjetske politike može biti termin *interregnum*, italijanskog marksiste Antonija Gramšija. On je period *interregnum* opisao "kada staro umire, a novo ne može da se rodi." U međuvremenu, u periodu *interegnumu*, postoji i čitav niz simptoma koji dovode do transformacije države i međunarodnog sistema³⁵. Ovo promišljanje međunarodnih odnosa nastaje zbog posebnog ontološkog shvatanja većine autora koji osporavaju poziciju države kao neprikosnovenog osnova svjetskog poretka. Država se isključivo sagledava u njihovim teorijskim opusima samo kao odgovarajuća faza u političkom procesu, koja ima svoju pojavu, zrelost i propadanje. Ona nije nosilac početka i kraja politike kako tvrde pozitivističke teorije. Države su rezultat

³¹ Krause, Keith & Williams, Michael (1996). „Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods“, *Mershon International Studies Review* 40 (2): s. 233

³² Linklater, A. (2007). Critical theory. In: M. Griffiths (Ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century* (pp.47-60). New York: Routledge. s. 54

³³ Rosenau, 2002: 262

³⁴ Cox, R. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium-Journal of International Studies* 10(2). s. 133

³⁵ Booth, K. (1991). Security and Emancipation. *Review of International studies* 17(4), s. 315

ideje, a ne prirode, zato je treba shvatiti kao istorijski fenomen. Ako se uzmu u razmatranje riječi napolitanskog filozofa Đambatista Vika da je "razlika između istorije i prirode što je čovjek stvorio prvu, ali ne i drugu", otvara se pozicija sa koje se uloga države kao glavnog aktera tradicionalnog razmišljanja više razumije u smislu njene istorijske kontingentnosti i promjene. Kako kaže Koks u interpretiranju Vika: "Ljudsku prirodu i ljudske institucije (vlada) ne treba shvatiti u smislu nepromjenljivih supstanci, već da se stalno stvaraju novi oblici postojanja"³⁶. Za razliku od ahistorijskog pristupa međunarodnim odnosima koji naglašava kontinuitet i trajnost države kao aktera (realizma), uz pretpostavku da je to vrijednost za sva vremena, istorijski materijalizam kao koristan metod za razumijevanje promjena u strukturi međunarodnog sistema shvata da je položaj koji zauzimaju suverene države nije sazrio čudom u istoriji, već je postao dominantan u strukturi međunarodne politike kao rezultat interakcije složenih društvenih procesa, posebno rata i ekonomije³⁷. Države nemaju, stoga, istorijski privilegovan položaj vrhovnog oblika organizovanja zato što je u ljudskoj istoriji bilo i drugačijih osnova za organizaciju političkih i ekonomskih prava. Država svakako nije prirodno svojstvena ljudskoj vrsti. Pretpostavka za državu da je vječita komponenta svjetskog poretka crpi se iz ostatka metafizičkog razmišljanja koje zapravo ograničava mogućnost za jednu kompletnu i preciznu analizu uslova pod kojima se sadašnji autoritet država fragmentira i disperzira. Vestfalski sistem država nije tako sinonim za istoriju i međunarodnu ontologiju međunarodnih odnosa, u stvari, Džon Hobson je opisao taj sistem kao vremenski izuzetak ljske istorije. Herold Laski je tvrdio da suverenitet više predstavlja pravnu fikciju nego političku realnost. Nikada u istoriji nije ni postojalo "zlatno doba" državne kontrole.

Prema hipotezi Ken Buta standard koji upravlja studijama međunarodnih odnosa je dominacija gramatičkog određenog člana (eng. *the state*). Gramatici je uspjelo ono što istoriji nije, došlo je do jezičkog etabliranja u svijesti ljudi univerzalni tip države (suverena država), nastalim od različitih istorijskih objekata koji su postojali u svim oblicima³⁸. Međutim, vestfalski sistem poput koordinatnog sistema u kojem se pronalazi mjesto rođenja moderne države, ne možemo da tumačimo kao ontologiju međunarodnih odnosa, ili da tretiramo kao sinonim međunarodne istorije. Moderni sistem država se može okarakterisati kao relativno mlad istorijski fenomen. Države nisu "čudesom" dospjele u istoriju i postale esencijalna jedinica međunarodne politike već su kao entitet gradualno evoluirale. Kritička teorija

³⁶ Cox, R. (1981). *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*. *Millennium-Journal of International Studies* 10(2), s. 132

³⁷ Booth, Ken (2007). *Theory of World Security*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 77

³⁸ Ibid, s. 75

međunarodnih odnosa zato pokušava da "uđe" u državu kako bi je podvrgla istorijskom razumijevanju i disekciji³⁹. Kritička teorija međunarodnih odnosa dovodi u pitanje nacionalne države kao normativni oblik političke organizacije. Ona u suverenoj državi vidi priličnu prepreku ka univerzalnoj pravdi i emancipaciji. Ovakva filozofska kritika države predstavlja *normativnu dimenziju* kritičke teorije. *Sociološka dimenzija* kritičke teorije, prepoznaje svojstvo države da mijenja sopstveni oblik u različitim istorijskim periodima. U savremenim uslovima globalnog organizovanja proizvodnje i finansija dolazi do restrukturiranja vestfalskog poretka nacionalnih država. U žiži ove transformacije prema Robertu Koksxu nalazi se "internacionalizacija države".

Globalizacija je efektno osporila i oslabila istorijski ekvilibrijum kao svojevrsni izazov i hijerarhiji i anarhiji. Razgradila je sistem država funkcionalnom diferencijacijom strukture, mijenjajući time i sam organizacioni princip sistema. Rastući broj aktera iznjedrenih procesom globalizacije dostiže autoritativne uloge i funkcije u međunarodnom sistemu nastojeći da ostvare želju za legitimnosti u kreiranju politika, pravila, normi i praksi koje su u funkcionalnom smislu nekada bili ekskluzivni domen države. Naposljetku, kritička teorija ima i svoju *prakseološku* dimenziju kritike države. Usredsređena je na praktične mogućnosti za restrukturiranje međunarodnih odnosa u smjeru emancipacije i kosmopolitskih ideala. Kritička teorija prepoznaje da je došao trenutak da se ponovo oživi hrišćansko-stoički ideal ljudske zajednice. Potrebno je umnožiti tipove i nivoe političkih zajednica koje neće više biti ušančene u okviru granica država, već će se proširiti izvan država stvarajući svijet zasnovan na dijalogu i saglasnosti⁴⁰.

Glorifikujuće doktrine o državi, prema Robertu Koksxu su prazne u normativnom smislu i osiromašene, redukovane na odnose moći i fizičke sile pri čemu je uloga socijalnih sila zanemarena koja isto kao i produkcionni odnosi u sadašnjoj ekonomskoj međuzavisnosti imaju ključan značaj u svjetskoj politici.⁴¹ Džozef Naj primjećuje da države više nisu jedini važni akteri, već su to i transnacionalni učesnici koji djeluju preko državnih granica takođe primarni igrači⁴². Neorealistički svijet bilijarskih kugli država, prema pripadnicima kritičkih teoretičara, transformišu se u

³⁹ Ibid, s. 185

⁴⁰ Pogledati više o dimenzijama kritičke teorije u: Linklater, 2007: 23-43; Cox, 1981: 126-155; Devetak, 2005: 137-160

⁴¹ Pretpostavke neorealizma su ipak analitički neophodne kako bi se prevashodno proučavala igra moći između država, naročito dinamika ravnoteže snaga između velikih sila. U cilju praćenja ovakvog tipa analize neorealizam je primoran da pojednostavi pretpostavke o državi kao „slične jedinice“ (like units) i zatvorene kutije, i usredsredi se na međunarodni sistem.

⁴² Naj, Džozef (2006). *Kako razumjevati međunarodne sukobe*. Stubovi kulture, Beograd. s. 271

“globalnu paučinu” transakcija koje presijecaju porozne granice nacionalnih država, prikazujući “suverenu državu zastarjelom”⁴³. Država zaista nikada nije ni bila u stanju da se oslobodi od problema internih i eksternih izazova⁴⁴. U globalizovanom svijetu razmišlja se i promišljaju na teorijskoj i praktičnoj ravni drugačiji organizacioni principi međunarodnog sistema. Država kao unutrašnji hegemon postaje pomalo anahronistički koncept⁴⁵. Kako su danas nastali uslovi za potrošačko društvo na temelju psihologije konzumerizma, sve jače procesa globalizacije i degradaciju životne sredine, države kao političke zajednice nisu u stanju da čovječanstvu obezbijede najbolji od mogućih svjetova (But). Uzimanje slike o državi kao totalizovane stvarnosti prirode i reifikacijsko povezivanje njene uloge i mjesta sa strukturom međunarodnih odnosa postaje u teorijskom smislu, zahvaljujući kritičkoj teoriji, metodološki i ontološki neopravdano.

ZAKLJUČAK

U jačanju države ne može se uvijek vidjeti rješenje za uklanjanje straha od prijetnji. Kritička teorija sugerise da takvo rješenje povećava izgled drugog zla; opasnost od sopstvene države. Nacionalna bezbjednost u doba aparthejda Južne Afrike značila je sigurnost bijele manjine, ali ne i većine građana (crnaca) u državi. Većina država u svijetu predstavlja izvor problema, a ne rješenja (siromaštvo, glad, politička represija, loše obrazovanje i slaba medicinska zaštita. Još veći je i paradoks, međutim, što državu može obezbijediti nesigurnost. SAD nakon 11. septembra nisu doživjele dezintegraciju već su zadobile više moći i kontrole nad ljudskim životima (Patriot Act, Homeland Security). Jasna ontologija tradicionalnih pozitivističkih (američkih) teorija koje univerzalizuju državu, predstavljajući je kao vječnu komponentu svjetskog poretka, čini ove teorije isključivo stabilizujućim efektom u okviru postojećeg sistema sa svrhom da sačuva i legitimise postojeću globalnu strukturu reprodukcijom odnosa moći, čuvajući naposljetku *status quo* u korist nečijih interesa, prema riječima Roberta Kokska. Pozitivistička matrica tradicionalnih teorija funkcioniše ideološki ukidajući ljudsku imaginaciju o nečemu što je moguće. Obezvrijeđena i bez teleoloških elemenata, tradicionalna teorija međunarodnih odnosa poput realizma samo ojačava „lažno“ doživljavanje života kao proizvod nepromjenjive društvene prirode (želja za moći), a postojeći svijet kao „najbolji od svih mogućih“. Prema tome, realizam kao *mainstream* eksplanatorna teorija međunarodne politike jasno doprinosi međunarodnoj nesigurnosti. Za kritičku teoriju sve teorije koje dominiraju u društvenim naukama predstavljaju instrument političke moći. Svrha

⁴³ Hobson, J. (2003). *The State and International Relations*. Cambridge University Press. s. 3

⁴⁴ Sorensen 2004. 68

⁴⁵ Booth, Ken (2007). *Theory of World Security*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 191

ovakvih teorija poput realizma se ogleda u legitimisanju postojećeg poretka koji omogućava privilegovanje manjine na štetu većine. To čine produbljanjem „lažne svijesti“ navodeći da je postojeća stvarnost neizbježna i racionalna. Tradicionalne pozitivističke teorije međunarodnih odnosa su tako, upravo, nametnule nepromjenjivu sliku međunarodnih odnosa u kojoj je država centralni akter, a volja za moć osnovna pokretačka snaga. Poseban karakter „lažne svijesti“ sastoji se u nametanju mišljenja da se društveni odnosi i institucije ne mogu prepoznati kao istorijsko dostignuće podložno transformaciji.

CRITICAL APPROACH TO STATE-CENTRIC ONTOLOGY OF INTERNATIONAL RELATIONS

Ms sci Siniša Bencun

Abstract: This paper targets critical international relations theory and its strong intellectual origin in Max Horkheimer's Frankfurt School. Horkheimer claims that modern traditional science is servicing the power, where scientists just finds already egzisting regulations in world as well as way how they operate, not targeting more human issues. Public is served with world how it is, disabling the thinking about the world how it could be. After explaining state-centric phenomena through dominant international relations theories, in conclusion the author is stating that state empowerment can not always be solution for elimination of threats. Traditional positivist international relation theories imposed permanent prospective of international relations where state is central actor, as well as desire for power as main driving force.

Keywords: *international relations, positivism, state-centric, critical theory*

LITERATURA

1. Always, J. (1995). *Critical Theory and Political Possibilities*. Westport: Greenwood.
2. Ber, Vivijen (2001), *Uvod u socijalni konstrukcionizam*, Zepter Book, Beograd.
3. Booth, K. (1991). Security and Emancipation. *Review of International studies* 17(4), 313-326.
4. Booth, K. (2005). Beyond Critical Security Studies. In: K. Booth (Ed.), *Critical Security Studies and World Politics* (pp.259-279). Boulder London: Lynne Rienner Publishers.
5. Booth, K. (2005). Critical Explorations. In: K. Booth (Ed.), *Critical Security Studies and World Politics* (pp.1-21). Boulder London: Lynne Rienner Publishers.
6. Booth, Ken (2007). *Theory of World Security*, Cambridge: Cambridge University Press.
7. Bilgin, Pinar (2003), „Individual and Societal Dimensions of Security”, *International Studies Review*, 5 (2).
8. Cox, R. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium-Journal of International Studies* 10(2), 126-155.
9. Cox, R. (2001). The Way Ahead: Toward A New Ontology Of World Order. In: R. Wyn Jones (Ed.), *Critical Theory and World Politics* (pp. 45-61). London: Lynne Rienner Publishers.
10. Devetak, Richard (2005), „Critical Theory”, In Third Edition, *Theories of International Relations*, NewYork: Palgrave MacMillan, 137–161.

11. Hobson, J. (2003). *The State and International Relations*. Cambridge University Press.
12. Kerr, Pauline (2010), „Ljudska sigurnost“, u: A. Collins (prir.), *Suvremene Sigurnosne Studije*, Zagreb: Politička kultura, 114–131.
13. Krause, Keith & Williams, Michael (1996), „Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods“, *Mershon International Studies Review* 40 (2): 229–254.
14. Leysens, A. (2008). *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*. London: Routledge.
15. Linklater, A. (2007). Critical theory. In: M. Griffiths (Ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century* (pp.47-60). New York: Routledge.
16. Marinković, D. (2006). *Konstrukcija društvene realnosti u sociologiji*. Novi Sad: Prometej.
17. Naj, Džozef (2006). *Kako razumovati međunarodne sukobe*. Stubovi kulture, Beograd.
18. Newman, Edward (2001), „Human Security and Constructivism“, *International Studies Association*, 2 (3).
19. Owen, Taylor (2004), „Human Security-Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition“, *Security Dialogue*, 35 (3): 373–387.
20. Rosenau, James (2004), „Emergent Spaces, New Places, and Old Faces: Proliferating Identities in a Globalizing World“, in: J. Friedman & S. Randeria (eds.), *Worlds On The Move: Globalization, Migration, and Cultural Security*, London: I. B. Tauris, 23–63.
21. Simeunović, Dragan (2009), *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd
22. Volc, K. (2008). *Teorija međunarodne politike*. Beograd: Alexandria Press.
23. Wyn Jones, Richard (1999), *Security, Strategy, and Critical Theory*. London.
24. Wyn Jones, R. (2001). Locating Critical International Relations Theory. In: R. Wyn Jones (Ed.), *Critical Theory and World Politics* (pp.1-23). London: Lynne Rienner Publishers.